

Frivillige organisasjoner og det offentlige - et spenningsfelt med nye utfordringer?

Else Øyen, professor

Senter for helse- og sosialpolitiske studier
Universitetet i Bergen

Foredrag på SORS frivillighetskonferanse, Geilo 23.-25.august 1995

I foredraget er jeg blitt bedt om å komme inn på spesielt tre strekpunkter:

- **organisasjonssamfunnet i en brytningstid**
- **kan frivillig og offentlig innsats virke kompletterende og ikke konkurrerende i forhold til hverandre?**
- **er det mulig å skape et godt samfunn uten frivillige tjenester?**

La meg med en gang svare et klart ja på det andre strekpunktet, og et like klart nei på det siste strekpunktet. Men la meg omgående moderere mine klare svar, og skyndsomt tilføye at det er bare under visse vilkår det kan svares henholdsvis et nei og et ja på spørsmålene. Det skal jeg komme til underveis. Så la meg først starte med et par eksempler på hvordan jeg har møtt organisasjonssamfunnet og de frivillige foreninger i en brytningstid.

SÆRINTERESSER VS. OVERORDNET POLITIKK

Som dere helt sikkert vet, avholdt FN i mars i år et sosialt toppmøte om utvikling og fattigdom. Flere av dere var sannsynligvis tilstede i København, og norske frivillige foreninger var i alle fall godt representert både på det alternative toppmøte på Holmen, og på det offisielle møte på Bellahøj.

Den endelige erklæring fra det offisielle toppmøte var en skuffelse. Den var både diffus og uforpliktende på nesten alle områder. Selv ikke det såkalte 20/20 forslag som innebærer at 20 prosent av u-hjelpen øremerkes for sosiale formål i mottakerlandet, og at 20 prosent av bruttonasjonalproduktet i mottakerlandet likeledes øremerkes for sosiale formål, ble vedtatt. Ett av problemene på toppmøtet var at det var så mange som prøvde å få gjennomslag for alle sine gode formål på samme tid, at forslagene slo hverandre ihjel. Om man i stedet hadde konsentrert seg om å få noen få konkrete tiltak vedtatt, ville slutt-dokumentet ha blitt snevrere, men sterke og mer forpliktende.

Jeg vandret rundt både på Bellahøj og på Holmen, og det var som å befinne seg i to forskjellige verdener. Og nå snakker jeg ikke bare om fasiliteter og bevertning. På Holmen var det et yrende liv av frivillige foreninger. De store haller var fylt med foredrag og møter i hvert eneste rom. Engasjementet for en bedre verden var på topp, og emosjonelt var det en stor opplevelse å være vitne til at så mange mennesker er villige til å bruke tid og ressurser for å avhjelpe andre menneskers nød.

I de frivillige foreninger var det mange som satt og arbeidet med forslag og endringer til det offisielle slutt-dokumentet

for toppmøtet. Noen hadde fått mandat til å komme med slike innspill, men de fleste gjorde det nok på eget initiativ. Jeg vet ikke om akkurat det hadde noen betydning for hvordan innspillene ble mottatt på Bellahøj. Det offisielle dokumentet bar i alle fall meget få spor av det store arbeid de frivillige foreningene hadde lagt ned i å få til endringer.

Det er sikkert flere forklaringer på at de frivillige foreninger fikk så liten innflytelse på slutt-dokumentet. Jeg vil bare trekke frem en av forklaringene her, fordi den speiler et av de dilemmaene som de frivillige foreningene befinner seg i.

De frivillige foreningene ønsket å få til for mange forskjellige ting til at de greide å samle styrke nok til å få gjennomslag for noen få forslag. Inn over et allerede fragmentert toppmøte veltet det med et utall av forslag fra særinteresser som det ikke sto solide koalisjoner bak. Jeg vil våge den påstand, at hadde de frivillige foreningene gått sammen om noen få forslag, så hadde de også fått gjennomslag i et toppmøte som helt fra starten var uklar over i hvilken retning det burde bevege seg.

Men det er her, vi møter de frivillige organisasjoners dilemma. De er skapt for å ta vare på særinteresser. Det er på det grunnlag de får sin medlemsmasse og skaper motivasjon for arbeidet. De jobber fra en bestemt vinkel, og den forfølger de i alle mulige sammenhenger. Når de beveger seg utover sine egne særinteresser, så beveger de seg også inn i et nytt landskap, hvor medlemmene ikke uten videre vil være med.

Paraplyorganisasjonene av flere frivillige foreninger er uten tvil et godt instrument til å føre en mer overordnet politikk, men

den vil ofte være av begrenset interesse for de menige medlemmer. Jeg har selv sittet på begge sider av bordet, både som menig medlem i internasjonale frivillige paraplyorganisasjoner, og senere også i styret for de samme organisasjoner. Som menig medlem hadde jeg ikke anelse om hva som skjedde i toppen av organisasjonen, og jeg ville ikke ha kunnet nevne navnene på styrets medlemmer. Men som medlem av styret var jeg oppgitt over den mangel på interesse de menige medlemmer viste for det vi holdt på med.

DE FRIVILLIGE FORENINGERS SÅRBARHET

La meg ta et annet eksempel fra en frivillig organisasjon, jeg kjenner godt. For noen år tilbake meldte jeg meg inn i en av Redd Barnas lokalforeninger, fordi jeg syntes det var et viktig arbeid å gjøre for barn både ute og hjemme. Så jeg møtte opp på årsmøtet for å se om det var noen som hadde bruk for meg. På årsmøtet satt det mindre enn ti mennesker som jeg fort fant ut av var styre og valgkomite. De var innvevd gjennom familieskap og langvarig vennskap, og hadde i mange år monopolisert alle verv. Menige medlemmer var det lite av. Alle mine demokratiske lunter ble tent i løpet av noen få timer, så jeg marsjerte hjem og ringte til venner og bekjente for å få dem til å melde seg inn i lokalforeningen. Neste år kuppet vi styret.

Hva forteller en slik situasjon oss som kan ha noe mer generell interesse? Jo, for det første forteller den oss, at de som vil noe i en frivillig forening, alltid kan få innflytelse. Det er en stor fordel, forutsatt at de som vil noe også arbeider til beste for medlemmene og deres interesser. For det andre forteller den oss om en svak struktur som lett kan veltes, av den ene eller den andre

grunn. Det er ikke mer permanens i de frivillige foreninger, enn det som medlemmene til en hver tid ønsker det skal være. Problemene oppstår når foreningene enten har skaffet seg håndfaste goder som et klubbhus eller et eget sekretariat med ansatte til å passe driften. Da er det ikke fullt så lett å holde et aktivitetsnivå som til en hver tid passer de menige medlemmer og la det fullstendige demokrati rå. Under slike forhold er det også vanskelig å oppløse en forening, selv om de menige medlemmer ikke lenger er interesserte i å opprettholde den. Det er sannsynligvis i dette mellomstadiet mellom det å være en ren frivillig grassrotsforening og det å være en formell og profesjonalisert frivillig forening, at de frivillige foreningene opplever de største spenninger.

STYRKEN KAN LIGGE I Å HOLDE MÅLSETTINGEN ENKEL

La meg fortsette historien om mitt liv i en lokalforening av Redd Barna.

Redd Barna er som kjent organisert med et sterkt sentralt sekretariat og et vell av lokalforeninger som skaffer penger til Redd Barnas arbeid ute. Så vidt jeg vet, går det arbeidet på skinner, og det gjøres en fantastisk innsats i mange land.

Lokalforeningenes viktigste oppgave har hittil vært å skaffe midler til arbeidet ute, og bare en liten del av de innsamlede beløp går til lokale tiltak.

Men pengene strekker ikke til. Det gjør de aldri der hvor det er mye initiativ og de uløste oppgaver står i kø. Så den sentrale delen av Redd Barna ønsket flere medlemmer i lokalforeningene og større aktivitet for å øke inntektene. Samtidig var det sterke restriksjoner på hvor stor

del av de innsamlede midler og kontingenten som kunne brukes i lokalforeningene. Det begrenset i seg selv lokalforeningenes aktivitet. Oppgavene som ble lagt til lokalforeningene var også begrenset, utover det å skaffe midler. Det er slikt som ikke gir særlig godt grunnlag for å verve nye medlemmer.

Men for noen år siden kom den ide inn via Representantskapet, at nå skulle arbeidet med barn i Norge opptrappes. Rapporter og reportasjer om stadig flere vanskeliggjorte norske barn, og et barnevern som kom til kort, gjorde det naturlig å trekke inn også omsorgen for norske barn under Redd Barnas paraply. Visjonen om en reaktivisering av lokalforeningene lå opp i dagen, og det var mange medlemmer som grep etter muligheten til å få delta på en virksom måte.

På det tidspunkt var den sentrale administrasjonen lite interessert i handlingsorienterte medlemmer og alt for mye selvstendighet blant medlemmene.

Men den virkelige bøygen, for ikke å si flere bøyger, lå på et annet plan.

Så lenge man «hjelper» barn ute, så er det stort sett enighet blant folk om hvordan det bør skje. Men når man nærmer seg sin egen virkelighet, er det mange oppfattelser av hva som er best for barn. Dels har folk ulike ideologiske ståsteder. Dels vet vi ikke alltid hva som er årsaken til problemene, og hva som er den mest effektive strategi. Meninger og formeninger krysser hverandre når folk skal fortelle hva de mener om barneoppdragelse.

Jeg vil tro, at om lokalavdelingene skulle ha utformet en strategi for hvordan norske barn som har det vanskelig best kan hjel-

pes, så ville det ha vært så mange motstridende oppfatninger at det ville være nødvendig å danne et helt sett med undergrupper under lokalavdelingene, for å få enighet og arbeidsfred. Det andre alternativ for å holde avdelingen samlet og unngå energi-ødende konflikter, er å legge seg på et minste felles multiplum. Det betyr i realiteten av man avstår fra å gjøre særlig mye.

Kanskje dette dilemma innebærer, at frivillige foreninger bare er levedyktige så lenge de er formet rundt en relativ enkel målsetting? Nærmere tretti bitte små organisasjoner for mennesker med helt spesielle lidelser som er vokst frem, kan være et eksempel på dette. Det skal bli spennende å se om de kan forenes under FOSS (Fellesorganisasjonen for små og sjeldne grupper funksjonshemmete) som nå er dannet på initiativ av Sosial- og helsedepartementet.

VELFERDSSTATEN LEGGER RAMMENE

Vi lever i en velferdsstat, og det betyr at for de frivillige foreninger er det andre spilleregler her enn det de vil finne i land uten velferdsstat.

Det innebærer blant annet at det helprofesjonaliserte helse- og sosialvesen legger sterke føringer på hvilken atferd som kan aksepteres fra de frivillige foreninger. Disse føringer kommer til uttrykk både gjennom lovgivningen, etiske normer og generelle forventninger som har sneket seg inn som del av velferdsstatens ideologi.

En annen bøyge for de frivillige foreninger ligger i forhold til offentlige organisasjoner som allerede er inne i bildet. Om vi fortsatt holder oss til Redd Barnas lokal-

foreninger som eksempel, så må de på ett eller annet vis avklare deres forhold til både barnevern, politi, skole, helsevesen mv. Hvis det skal skapes plass for aktive lokalforeninger, trenges det en langvarig dialog hvor diskusjonen om oppgavedeling helst vil gå på de offentlige organisasjoners premisser. Her er det ikke tale om konkurranse, og den kompletterende del som eventuelt tildeles de frivillige foreninger, kan ofte bli liten. Natteravnene har klart denne balansegangen. Men så er de også bare "til stede", uten å gripe inn og uten systematisk rapportering til de ansvarlige myndigheter. Som Natteravn kom jeg over to ungdommer som var klart berusede da de ville starte bilen. Jeg visste, jeg ikke hadde anledning til å gripe inn, men det var tungt å se dem sjangle av gårde med bilen før vi fikk sagt fra til politiet.

Hvis lokalavdelingene under Redd Barna skal gjøre noe for norske barn, så ligger det i sakens natur at man ønsker å gjøre noe for de barna som har det vanskeligst. Men de "tilhører" det offentlige behandlingssystem. De som arbeider i frivillige foreninger har ikke anledning til å hjelpe dem, fordi utenforstående kan risikere å blande seg bort i et behandlingsopplegg og gjøre større skade enn gagn. Men jeg husker med glede et styremedlem som var dypt fortvilt over gatebarnas skjebne, og som gikk rundt alle offentlige påbud og delte matpakker ut til gatebarna om natten.

En tredje bøyg ligger i det etiske minefelt. Det er visse oppgaver de frivillige foreninger simpelthen ikke kan påta seg, enten fordi de ikke er gode nok til jobben, eller fordi en frivillig organisasjon ikke har tid, kapasitet, kontinuitet og ressurser til å følge opp. Derfor kan slike organisasjoner, for eksempel ikke forespeile det enkelte barn at han eller hun skal få støtte og hjelp

over lengre tid. Men det enkelte medlem kan gi slike løfter, og er så selv etisk ansvarlig for å holde dem.

Jeg tror det her er viktig å skille mellom hva en frivillig organisasjon kan love å ta ansvar for, og hva et enkelt medlem av organisasjonene kan love å ta ansvar for. Et kollektiv av medlemmer kan "adoptere" en barneinstitusjon eller et asylmottak hvor det er barn. Men organisasjonene kan ikke uten videre "adoptere" en liten bosnisk flyktning eller en tamiljente. Da må spillereglene først gjøres klare, slik at alle parter vet hvor ansvaret ligger og hvor lenge "adopsjonen" skal vare. I stedet kan organisasjonene spasere utenom det etiske minefeltet og stå på for trafikk-sikring og humper i veien, få inn lekeplasser og grønne områder på byplanleggerens kart, og stå på den "riktige side" hver gang barnas interesser er utsatte.

Det føles kanskje ikke så humanitært, og det tar lengre tid før man ser resultatene. Men over tid er det sannsynligvis den beste investering.

HVOR FINNER DE FRIVILLIGE ORGANISASJONER SIN PLESS?

Jeg er helt overbevist om at vi trenger mye humanitær innsats for å skape et godt samfunn. Mye av dette skjer i den måten vi behandler hverandre på, og en del skjer gjennom de frivillige foreninger. Men er de frivillige foreninger alltid humanitære? Og er de frivillige foreninger konstruert på en sånn måte at de er det beste redskap til å nå målet?

Det ligger stor verdiskaping i de frivillige foreningene, og velferdsstaten ville hatt store huller med udekkete behov om det ikke hadde vært for de frivillige foreningene. Og i et historisk perspektiv har det of-

te vært frivillige foreninger som har tatt et initiativ som siden er blitt omsatt til offentlige velferdstiltak.

Likevel er det en del spenninger mellom målsettingene for velferdsstaten og noen av de frivillige foreningene innen velferdsstatens ansvarsområde, som det kan være nødvendig å være klar over.

De frivillige foreningene strekker over et vidt register, fra små sekteriske foreninger basert på en viss ideologi eller interesse, til vidt favnende foreninger som arbeider til beste for hele samfunnet. Noen er i stor grad finansiert av det offentlige og underlagt offentlig kontroll, mens andre lever på egne ressurser og uten noen form for offentlig innsyn.

I prinsippet bør det være plass for alle disse frivillige foreningene. Men slik jeg ser det, er det bare plass for dem under to forutsetninger. Den ene er at de ikke er i motstrid med velferdsstatens og det større fellesskaps interesser. Den andre er at de ikke forbruker av fellesskapets ressurser på en slik måte at ressursene kunne ha kommet til bedre nytte om de var blitt brukt innen velferdsstaten.

Det har vært tradisjon for at frivillige foreninger skal fungere til selvkost og uten fortjeneste. Idealisme og felles ubetalt strev for å nå frem til et visst mål, har hittil vært dominerende. Men her som andre steder er markedet på vei inn. Jeg husker min overraskelse, da mine døtre i sin tid kom hjem fra skolen med innsamlingsbøsser, ikke fordi de var så opptatt av å samle inn penger til misjonens arbeid for fattige i Timbuktu, men fordi det ga dem et hardt tiltrengt tilskudd til lommepengene. Jeg var direkte forarget. Slikt gjorde man ikke da jeg var samme alder. Nå blir

jeg dødsens forarget når disse profesjonelle telefonselgere presser meg for å bidra til alle gode formål. Men stadig flere foreninger søker på ulike måter å øke sine inntekter, blant annet fordi de skal betale for å få det humanitære arbeidet utført.

Underveis er noen av de frivillige foreninger faktisk blitt ganske velstående. Det har jeg litt vanskelig for å forsones meg med. Kanskje er det bare min puritanske sjel som vrir seg. Men jeg tror også det skjer noe med de frivillige foreningers sjel, når de går over til å betale for tjenester og tillater opphoping av penger utover det som trenges for å oppnå den opprinnelige målsetting. Jeg tror for eksempel at den grunnleggende motivasjonen blant medlemmene blir borte når de kompenseres for sin innsats. Man "brenner" ikke for saken på samme måte, når det samtidig skjeles etter økonomisk gevinst. I første omgang kalles det vanligvis kompensasjon for tap av enten tid eller bruk av bil. Deretter kommer det inn krav om rettferdighet når ytelser skal tildeles, og så er det opprinnelige mål for deltakelsen på vei ut i horisonten. Jeg tror også opphoping av kapital korrupperer i forhold til det opprinnelige mål og inviterer til maktkamp. Det kan igjen lede til formalisering av den frivillige organisasjon og en avskalling i medlemsmassen. Det er her kimen til overgang fra en frivillig til en profesjonalisert organisasjon kan legges. Det i seg selv er ikke uten videre negativt. Marsjen mot målet fortsetter, men nå uten medlemmene. Et slagkraftig sekretariat opprettes, og forhandlingene med den offentlige sektor får ny tyngde. Det går som hånd i hanske med den stadig større profesjonaliseringen som forventes av byråkratiet og informasjonssamfunnet. Lovreglene og organisasjonsøkonomien er blitt stadig mer komplisert, og lobbyvirksomheten er blitt sta-

dig mer akseptabel. Det krever profesjonell ekspertise, og ekspertene på den andre siden forventer å møte eksperter når problemene skal sorteres ut og nye strategier legges opp.

Det burde skrives en egen håndbok for de frivillige foreningene om denne prosessen. Så ville de mange deltakere vite hva som skjer omkring dem, og selv kunne være med på å ta de valg som de mener er riktige for deres forening. Jeg har møtt ganske mange entusiastiske mennesker som på ett eller annet tidspunkt har følt seg overkjørt fordi deres organisasjon utviklet seg annerledes enn det de opprinnelig hadde tenkt da de la sitt hjerteblod inn i arbeidet. Om de nå hadde visst at uformelle organisasjoner følger visse mønstre på veien over til å bli mer formelle organisasjoner, så ville de både ha kunnet avfinne seg med forløpet og kunnet være med på å påvirke det.

I andre land er det en tendens til at offentlige oppgaver i stadig større grad overføres til frivillige foreninger. Det er vel dokumentert, at i løpet av denne prosessen skifter de frivillige foreningene karakter og utvikler seg til å bli private tjenesteytende organer, med de krav om fortjeneste som tilligger den som selger sine tjenester. Mange av de private foreninger blir så gearet på fortjeneste at deres opprinnelige ideologi endres i takt med de muligheter markedet byr. Deres fokus skifter til mindre ressurskrevende brukere, og administrasjonen profesjonaliseres.

Dette er en utvikling jeg vil advare mot. Privatisering for privatiseringens egen skyld er ingen farbar vei. I den utstrekning offentlige oppgaver overføres til frivillige foreninger, må det settes betingelser som skiller mellom de vanlige aktiviteter for frivillige foreninger og en videreutvikling inn i privatisering.

I 1988 kom det en offentlig utredning om de frivillige organisasjoner i Norge. Det er lesning jeg gjerne vil anbefale for alle som ønsker å vite mer om "den tredje sektor", og hvordan den ser ut sett med andres øyne. De "andre" er her politikere og byråkrater som har sittet i utvalget med ansvar for rapporten. Begrepet den tredje sektor er et forsøk på å beskrive en sektor som verken tilhører det private marked eller den offentlige sektor. Men blandingsøkonomien gjør seg gjeldende også innen den tredje sektor. Utvalget ble oppnevnt av Finansdepartementet, og det tyder jo på at den tredje sektor nå er blitt en vesentlig del av den offentlige økonomi, både indirekte gjennom sitt arbeid, og direkte gjennom de offentlige tilskudd den mottar og det potensiale den har for skatlegging.

Mandatet for utvalget var bredt, og det er akkurat denne bredden som gjør rapporten så verdifull. Her får vi både en omfattende oversikt over de "allmenntilgjengelige" organisasjonene, som de kalles her, deres fremvekst helt tilbake til midten av forrige århundre, hvilke arbeidsforhold de har, hvordan deres forhold til offentlige institusjoner kan beskrives, og hvilken arbeidsdeling som rå.

Samtidig får utvalget i oppdrag å vurdere hvilke arbeidsområder som ligger best til rette for fortsatt frivillig innsats, hvordan den fremtidige arbeidsdelingen kan tenkes, spesielt innen helse- og sosialsektoren, og hvordan samarbeidet fremover kan bedres.

Man aner i horisonten at den offentlige sektor er blitt for kostbar, og at den frivillige sektor nå skal inn og bidra til innsparring av offentlige kroner.

I rapporten er de ulike organisasjonene

delt inn i ti forskjellige grupper, etter deres type av aktivitet. Men det er ikke lett å klassifisere virksomhet som er så forskjelligartet. Jeg stusser for eksempel ved at "Kvinneorganisasjoner og kvinnesaksforeninger" settes i en egen kategori og ikke trekkes inn under "Humanitære og sosiale organisasjoner". Er det noen som har drevet med humanitært arbeid, så er det sannelig kvinneorganisasjonene.

Jeg er heller ikke sikker på at jeg liker merkelappen "humanitære organisasjoner", selv om det er et godt innarbeidet begrep. Jeg vil jo våge den påstand at selv om frivillige foreninger gjør mye godt, så er det noen av dem som bare utviser humanitær atferd i forhold til sine egne medlemmer. De kan ikke sies å være spesielt humanitære i deres fremferd når de slåss med andre frivillige foreninger om midler, eller når de retter skyt-

set mot det offentlige hjelpeapparat for å sikre flere midler til egne formål.

Jeg aksepterer den konkurranse som finner sted, men det er ingen grunn til også å gi den merkelappen humanitær innsats!

Det er mange måter å klassifisere de frivillige foreninger på. De kan selvfølgelig klassifiseres etter størrelse, økonomi og omfanget av deres aktivitet. Da vil vi blant annet få vite at spektret av frivillige foreninger har utvidet seg støtt og stadig, slik at de nå dekker de fleste områder av samfunnslivet. Men de frivillige organisasjoner kan også klassifiseres, for eksempel, etter hvilke etiske normer som ligger til grunn for deres virksomhet, etter i hvilken grad de er villige til å utfordre de etablerte offentlige institusjoner som rår grunnen innen deres område,

eller etter hvilke rettsregler som regulerer deres virksomhet.

Når det spørres etter klassifisering på denne måten, så er vi samtidig ute etter å forstå mer av de frivillige foreningers liv og virkemåte. Og la meg med en gang si, at det er ikke så voldsomt mye vi vet om de frivillige foreningers indre liv i Norge. Vi kan for eksempel si at frivillige foreninger bidrar til å videreføre norsk kulturarv. Men vi kan med like stor rett si at de bidrar til å bryte ned norsk kulturarv. Eller sagt på en penere måte, at de bidrar til å fornye norske kulturelle tradisjoner. Vi vet bare ikke så mye om hvordan det skjer, og om det skjer mer av det ene enn av det andre. Men vi liker å si at de frivillige organisasjoner er pådrivere og de som får tingene til å skje i det ellers trege og gjennom-byråkratiserte samfunnet. Det er ikke vanskelig å få oppslutning om et sånt utsagn, fordi nesten så å si hele den norske befolkning over ti år er å finne i en eller flere frivillige foreninger.

I en bok av Robert D. Putnam (*Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy.*) hevder han at den beste garanti for å få til et demokratisk samfunn, er at det sivile samfunn er vel utviklet. Med det sivile samfunn menes her deltakelse av vanlige mennesker i alle slags frivillige organisasjoner. Hans undersøkelse er ganske visst hentet fra Italia, men jeg tror gjerne hans resultater er såpass allmenngyldige at de kan overføres også til norske forhold, dersom vi samtidig er villige til å nyansere påstanden og spørre hvilken type frivillige organisasjoner er best egnet til å fremme et demokratisk samfunn. Og da kommer vi tilbake til noen av de problemer og dilemmaer jeg har reist i det foregående.

SLUTTORD

Men perspektivet får vi ved å bevege oss ut av norsk virkelighet og ta en tur nedover til for eksempel Latin Amerika. Her er de frivillige foreninger og de sosiale bevegelser blant spydspissene for å få frem demokratiske tilstander. Kvinnene på den åpne plassen midt i Buenos Aires som møtte frem uke etter uke med plakater hvor de ba om å få vite hva som var skjedd med deres sønner, menn og brødre, var med på å velte generalene i Argentina. Det var ikke deres opprinnelige mål. De ønsket bare å få vite skjebnen til dem de var glad i. En uhyre enkel og klar målsetting, men med enorme politiske konsekvenser. En tålmodighet uten like fikk titusener av kvinner til å komme tilbake igjen og igjen, for bare å stå der med plakater og fotografier av de som var savnet. Kvinnene ble symbolet på Argentinas dårlige samvittighet over den "skitne" krigen. Men de var ikke medlemmer av noen frivillig forening. Som de sto der på plassen, trengte de ikke bry seg med alle de finslepne dilemmaer jeg har trukket frem i foredraget. De bare gjorde det de måtte gjøre.